

Núm. 81 (Tardor 2026)
ISSN 2386-4753

Els cursos per correspondència del Centre Carles Salvador: aprendre català a distància durant la Transició*

The correspondence courses of the Carles Salvador Center: learning Catalan at a distance during the transition

Carla González Collantes

Universitat Autònoma de Barcelona, Estat espanyol

carla.gonzalez@uab.cat

Data de recepció: 23/09/2025

Data d'acceptació: 10/11/2025

Data de publicació: 23/09/2026

Resum

Aquest article pretén reconstruir la història del naixement del Centre Carles Salvador, l'any 1975, i dels cursos per correspondència que s'hi començaren a oferir a partir del gener del 1976: Iniciació, Iniciació per a Castellano-parlants, Bàsic, Progressiu i Títol de Professor. L'estudi d'aquesta mesura de planificació lingüística, engegada des de la societat civil, ha estat possible gràcies a la localització de documentació inèdita i a la realització d'entrevistes a alguns dels seus protagonistes. L'ensenyament no reglat de la llengua catalana al País Valencià durant la Transició permeté estendre'n el coneixement entre una part de la població que fins aleshores era analfabeta en la seua pròpia llengua. Fou un pas pioner en el camí cap a la normalització lingüística que s'emprendria des de les institucions públiques pocs anys després.

Paraules clau: ensenyament; correspondència; extensió del coneixement; llengua catalana; història de la llengua; Transició; País Valencià.

Abstract

This article aims to reconstruct the history of the founding of the Centre Carles Salvador in 1975 and the correspondence courses that began to be offered there in January 1976: Initiation, Initiation for Spanish Speakers, Basic, Progressive, and Teaching Certificate. The study of this grassroots language planning initiative —launched by civil society— has been made possible thanks to the discovery of previously unpublished documentation and interviews conducted with some of its key figures. The non-formal teaching of the Catalan language in the Valencian Country during the Spanish transition allowed knowledge of the language to spread among segments

(*) Aquest article ha estat possible gràcies al projecte d'I+D+I «Vehiculación de la norma lingüística a través de la enseñanza no reglada durante el siglo xx» (PID2021-128279NB-I00), concedit pel Ministerio de Ciencia e Innovación-Agencia Estatal de Investigación, i al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Aquest treball és subjecte a una llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-CompartirIgual 4.0

© 2026 Carla González Collantes

of the population who, until then, had been illiterate in their own tongue. It marked a pioneering step toward linguistic normalization, a process that would later be formally undertaken by public institutions.

Keywords: teaching; correspondence; extension of knowledge; Catalan language; history of the language; Transition; Valencian Country.

Com citar: González Collantes, Carla (2026). Els cursos per correspondència del Centre Carles Salvador: aprendre català a distància durant la Transició. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 81, 255-274. <https://doi.org/10.7203/caplletra.81.31940>

1. INTRODUCCIÓ

Uns anys després de la fi de la Guerra Civil espanyola i el començament de la dictadura franquista, Carles Salvador creà al si de Lo Rat Penat (LRP) els cursos de Llengua valenciana (Zurriaga, 1968; Moliner et al., 1976; Climent, 2004; Cortés, 2006 i 2013), al voltant dels quals s'aplegaren antics membres de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana. N'hi havia de presencials i per correspondència, i anaren creixent durant els anys, tant en nombre de cursos com d'alumnes. Estaven destinats a tot tipus de gent i n'hi havia fins i tot per a infants d'escoles públiques i privades (Zurriaga, 1968, p. 73).

Més tard, l'octubre del 1975, a les acaballes del franquisme, es creà el Centre Carles Salvador (CCS), vinculat al Secretariat de l'Ensenyament de l'Idioma (SEI) (1971-1978)¹ i a Acció Cultural del País Valencià (ACPV) (a partir del 1978). El CCS, que avui dia continua funcionant per oferir sobretot cursos de preparació per als exàmens dels diferents nivells de la Junta Qualificadora de Coneixements de València (JQCV), nasqué com una escissió de LRP arran de la deriva secessionista d'aquesta entitat i de les diferències ideològiques entre part dels seus socis. Després d'haver-se gestat a l'ombra entre maig i desembre del 1975, el CCS començà a oferir els primers cursos el gener del 1976. Aquests eren principalment per correspondència, hereus dels que des del 1949 s'havien fet a LRP, tot i que també n'hi havia de presencials (anomenats orals).² Després s'hi afegiren els integrats en les conegudes com a campanyes Carles Salvador, que s'engegaren el curs 1977-78 i permeteren l'organització de cursos de Llengua i cultura del País Valencià a molts pobles de gairebé totes les comarques valencianes, incloses algunes de castellanoparlants.³

L'ensenyament de la llengua es fa, principalment, a través de l'ensenyament reglat. Ara bé, què succeeix quan no hi ha aquesta possibilitat, com passà en el cas del català al País Valencià fins a l'aprovació de la Llei 4/1983, d'ús i ensenyament del valencià (LUEV)?⁴ I què ocorre quan sí que existeix però hi ha persones que, per l'edat que tenen, ja no han pogut estudiar la seua llengua a primària i secundària, tal com passà també al País Valencià després del desplegament

1 Sobre el SEI, vegeu Ferré i Trill (2004), Lillo (2021) i Torras Oliveras (2022).

2 Els cursos orals (presencials) començaren a funcionar l'octubre del 1975. En el curs 1975-1976 se'n feren 41 en 30 poblacions, amb uns 600 alumnes (Ferrer Solivares, 2013, p. 56).

3 L'estudi d'aquestes campanyes, que s'emmarca en la recerca en la qual s'insereix aquest treball, forma part d'un altre article.

4 Sobre la LUEV, vegeu, per exemple, Baldaquí-Escandell (2020).

d'aquesta llei⁵ És precisament ací on entra en joc l'ensenyament no reglat, objecte d'estudi d'aquesta recerca. Aquest treball té l'objectiu de reconstruir la història del naixement del CCS i dels primers anys dels cursos per correspondència (1976-1983), dels quals trobem, malgrat les diferències, alguns paral·lelismes a Catalunya (Casals i Martorell, 2024). Interessa conèixer, per exemple, com es gestà el CCS, quins cursos oferia, quins materials didàctics s'hi feien servir, quants alumnes s'hi inscrivien o des de quins municipis els feren.

Aquest article s'estructura en sis apartats, incloent-hi aquesta introducció i la conclusió. A continuació el lector trobarà l'apartat de metodologia; després un altre de dedicat al marc teòric i els antecedents; tot seguit s'explica l'escissió produïda al si de LRP i el naixement del CCS; i el següent, que tanca el treball, se centra en els cursos per correspondència des de la seua posada en funcionament el 1976 fins al 1983 —quan, amb l'aprovació de la LUEV, des de les institucions públiques començà a crear-se la infraestructura per fer possible el camí cap a la normalització lingüística al País Valencià a través de l'ensenyament, l'administració i els mitjans de comunicació.⁶

2. METODOLOGIA

Des del punt de vista metodològic, aquesta recerca s'ha dut a terme, en primer lloc, a partir d'entrevistes semiestructurades amb diferents persones que participaren en els cursos per correspondència. S'ha entrevistat Enric Ferrer Solivares, promotor del CCS, del qual fou també director i professor; Eliseu Climent, en aquell moment al capdavant del Secretariat de l'Ensenyament de l'Idioma (SEI), per a qui la creació del CCS fou «una obligació moral»; Emili Payà, que es matriculà en els cursos per correspondència des d'Alcoi (Alcoià) mentre estudiava BUP; Joan Olivares, d'Otos (Vall d'Albaida), que en fou també alumne en tornar al seu poble, un cop acabà la llicenciatura en Física a la Universitat de València i el servei militar obligatori; Francesc Ferrer Escrivà, de València, a qui amb 17 anys el seu pare, el lexicògraf Francesc Ferrer Pastor, matriculà en el Curs Bàsic just quan s'engegà l'activitat del CCS, i Carme Muñoz, de Burjassot (Horta Nord), que primer fou alumna dels cursos per correspondència i després treballà al CCS, on s'encarregava tant de recollir les fitxes amb els exercicis que els alumnes enviaven a l'apartat de correus que el centre tenia habilitat perquè els professors en feren la correcció com de retornar-los-les corregides, entre altres tasques administratives. Els seus testimonis han estat clau per reconstruir la història d'aquells anys.

En segon lloc, aquest treball parteix d'una metodologia basada en la localització, el buidatge i l'anàlisi: s'ha fet una cerca exhaustiva de documentació a diferents biblioteques i arxius valencians. Com a resultat s'han trobat documents, la major part inèdits, a la Biblioteca Central Pere

5 Amb excepció del conegut com a Pla Experimental del conseller Josep Lluís Barceló, que s'implementà en alguns instituts el curs 1978-1979 (vegeu Pitarch, 1994b).

6 Tot i que ens centrem en els anys de la Transició, el CCS oferí cursos per correspondència fins al curs acadèmic 2004-2005, encara que amb un abast molt menor del que tingueren els primers anys. El curs 2020-2021, adaptant-se als nous temps, el CCS començà a oferir, a més de cursos presencials, cursos en línia.

Ibarra d'Elx,⁷ la Biblioteca Valenciana Nicolau Primitiu i l'Octubre Centre de Cultura Contemporània, on es guarda part de la documentació —no catalogada— tant del CCS com del SEI i ACPV. És a l'Octubre, actual seu del CCS, on s'ha localitzat la majoria de la documentació en què es basa aquest treball, llegada sobretot per Ferrer Solivares. També ha estat ell qui ha aportat una font documental molt valuosa, lliurada el dia que fou entrevistat: les fitxes impreses dels diferents cursos per correspondència que oferia el CCS. Mesos més tard, també ens feu arribar una crònica inèdita d'aquells anys escrita per ell mateix.⁸

3. MARC TEÒRIC I ANTECEDENTS

La recerca que presentem s'insereix dins de la disciplina de la història de la llengua, en el marc de la qual s'han publicat diferents treballs orientats a analitzar com s'ha dut a terme l'ensenyament reglat i no reglat del català, especialment al llarg del segle xx (Pons Barceló, 1978; Moliner et al., 1976; Pellicer i Borràs, 2006; Cortés, 2006; Sáez Quetglas, 2011; Climent, 2011a i 2011b; Casals i Martorell, 2007, 2018, 2024 i 2025; Casals i Martorell & Massanell i Messalles, 2018). Més concretament, aquest treball s'emmarca en la línia d'un estudi previ signat per Casals i Martorell (2024), que analitza els trets d'una estructura de l'Administració de la Generalitat de Catalunya republicana (1932-1939) creada amb l'objectiu de fer arribar, sobretot a distància, coneixements del català normatiu als mestres: el Servei d'Ensenyament del Català per Correspondència als Mestres.

D'altra banda, aquest treball se situa en l'àmbit de l'estandardització partint del model proposat per Haugen (1983), segons el qual tot procés d'estandardització d'una llengua minoritzada consta de quatre fases: la selecció de la varietat que farà de base per a la formació de la llengua codificada; la codificació o constitució de la varietat codificada o normativitzada destinada a convertir-se en estàndard; la vehiculació, anomenada també implementació o difusió, que consisteix en la propagació de la llengua codificada i la seua acceptació social i, finalment, l'elaboració o cultivació, que suposa l'adquisició de nous recursos expressius.

En la tercera d'aquestes fases, la vehiculació, l'ensenyament té un paper cabdal, juntament amb els mitjans de comunicació i l'administració pública. En èpoques de prohibició, com ara la dictadura franquista, l'extensió de l'ús i del coneixement «és més lenta que no pas en aquelles en què la llengua objecte d'extensió és oficial o està protegida» (Casals i Martorell, 2018, p. 250). En aquest sentit, els cursos per correspondència del CCS, al marge —i sovint en contra— de les institucions i del poder polític, representaren una mesura de planificació lingüística que tenia com a objectiu alfabetitzar els valencians perquè foren capaços de llegir i escriure en la seua llengua. De fet, en una carta enviada el 29 de setembre de 1979 per Enric Ferrer Solivares a Josep Peris i Soler, conseller d'Educació, s'afirmava que la creació del CCS tenia un objectiu doble: «popularitzar a tots els nivells el coneixement de la llengua i preparar professors».

7 La Biblioteca Central Pere Ibarra d'Elx custodia l'Arxiu de la Memòria, un fons històric, propietat d'ACPV, que conté documents des de la II República, fonamentalment del tardofranquisme i la Transició democràtica. També s'hi conserva el Fons Sanchis Guarner.

8 Totes les transcripcions de la documentació consultada consten en l'article tal com estan escrites en els originals dels quals provenen.

Els cursos per correspondència del CCS —així com els que es feren amb anterioritat a LRP, que en són l'antecedent immediat— tenen el seu origen en l'«autèntica fascinació» que sentia Carles Salvador «davant la destresa de saber llegir i escriure en català» (Pitarch, 1994a, p. 42), la qual el dugué a pensar i a fer possible l'existència de cursos per correspondència. Tal com assenyala Bataller Català (2019, p. 17), els projectes d'ensenyança del valencià per correspondència són recurrents en l'obra del gramàtic:

En la revista *Taula de Lletres Valencianes* (Salvador, 1929b) planteja esta posibilidad porque considera que existen maestros y conocedores de la lengua que los podrían dirigir. Proponía cursos de cuatro a cinco meses de duración, de lecciones bisemanales, sobre gramática, ortografía, literatura y su historia y preceptiva literaria. Las inscripciones podrían ser individuales y de grupos de estudiosos de una misma localidad. Con la llegada de la República, Carles Salvador retomó la idea de los cursos, ya que consideraba que existían maestros [...] que podían hacerse cargo de ellos y que también existía material para la divulgación gramatical.

Endemés, com a precedent dels cursos per correspondència, durant la II República s'inicià la tradició d'usar la premsa escrita com a instrument per ensenyar valencià, com feu el mateix Salvador:

Després de l'aprovació de les Normes de Castelló el 1932 calia ensenyar la nova normativa a les persones interessades, tasca que dugueren a terme estudiosos com Carles Salvador, que publicà un curs d'ortografia i un de morfologia en el setmanari *El Camí*; Josep Giner, que va publicar nombroses notes lingüístiques en els setmanaris *Acció*, *El Camí* o *Timó*; Daniel Tossal, pseudònim de Francesc Caballero Muñoz, que elaborava la secció lexicogràfica «Parlem bé» d'*El Camí*; o Valor mateix, que s'encarregava de la secció «Idioma valencià» en el setmanari *El Tio Cuc* d'Alacant. (Climent 2011a, p. 76)

Tot i que és cert que els mitjans de comunicació són formadors lingüístics que contribueixen a la difusió de la normativa i al procés d'estandardització (Casals i Martorell, 2007 i 2016; Casals i Martorell & Massanell i Messalles, 2018 i 2023), en aquest cas la iniciativa d'ensenyar la llengua a través de la premsa «posa de manifest la situació d'anormalitat en la qual hem estat instal·lats els valencians al llarg de la major part del segle xx pel que fa a la qüestió de l'ensenyament del valencià» (Climent, 2011a, p. 77). Una anormalitat que també queda palesa en la creació del CCS i els seus cursos per correspondència.

4. L'ESCISSIÓ DE LO RAT PENAT I EL NAIXEMENT DEL CENTRE CARLES SALVADOR

L'any 1949, en plena dictadura franquista, Carles Salvador creà els cursos de Llengua valenciana que s'impartien a LRP, estudiats amb detall en Cortés (2006 i 2013). Després de formar centenars de valencians, àvids per aprendre a escriure i llegir la seua llengua, l'any 1975 es produí una ruptura al si de LRP que propicià el naixement del CCS:

Aquells cursos fundats per Carles Salvador el 1949, al cap de 25 anys de funcionament pacífic i eficient, es fraccionaven en dues branques antagòniques. Una, dinàmica i avançada, féu seua la comesa de contribuir a l'ensenyament de la llengua en una línia científica i convergent. L'altra, endarrerida i divisionista, promogué la redacció d'una gramàtica recessiva, basada, segons anotaven al «Preàmbul», en les Normes de Castelló. (Cortés, 2006, p. 44)

Aquest trencament, explicat en primera persona per Ferrer Solivares (2013), es gestà de manera silenciosa durant mesos. En un informe intern sobre la situació dels cursos de Llengua valenciana de LRP a què s'ha tingut accés, datat el maig del 1975, s'afirmava que, «fins al començament de la campanya sobre el nom de la llengua, havia estat un problema subterrani l'enfrontament catalanistes-valencianistes al si dels cursos. Alguns fets, però, han trencat aquesta aparent calma». Els fets a què es refereix l'informe són l'elecció per al càrrec de director dels cursos d'un conegut anticatalanista, Josep Cervera i Grífol, sense consultar prèviament el professorat; l'opacitat de les gestions econòmiques de LRP i l'expulsió, per part del seu professor i del president de l'entitat, de tres alumnes dels cursos, acusats de catalanistes per haver defensat la unitat de la llengua.⁹

Davant aquests i altres fets, alguns professors dels cursos decidiren «emprendre accions». Josep Martí i Bodí, Màrius Ballester, Emili Martí, J. Vicent Martorell i Enric Ferrer Solivares es reuniren el 30 de maig de 1975 i arribaren a les conclusions següents, segons consta en l'acta: els professors desitjaven la continuïtat dels cursos per correspondència, malgrat que no els podien continuar fent a LRP; els que eren socis de l'entitat hi continuarien vinculats només com a socis; creien que altres professors s'unirien a la proposta de continuar ensenyant valencià en una altra entitat; no se'n diria res a la resta de professors fins un dia abans de la clausura dels cursos, el 15 de juny de 1975, quan els professors anteriorment esmentats presentarien la dimissió al director; Ferrer Solivares havia fet gestions per fer possible la continuïtat dels cursos; «sota secret absolut» s'acordà fotocopiar les llistes i adreces dels alumnes dels cursos de LRP i, finalment, s'hi diu que continuarien els contactes i que calia arribar a una solució urgent.

Gràcies a la localització de la documentació referida a l'objecte d'estudi d'aquest treball, s'ha pogut consultar una breu crònica inèdita que Ferrer Solivares anà escrivint a mesura que s'esdevenien els fets que propiciaren el naixement del CCS. El 4 de juny de 1975 hi feia referència a una reunió amb Eliseu Climent, al capdavant del SEI, per parlar de les «condicions per fer els cursos».¹⁰ Tres dies després, el 7 de juny, Ferrer Solivares es reuní amb Francesc Ferrer Pastor, que acceptà col·laborar-hi. El 9 de juny el futur director del CCS telefonà a Adolf Pizcueta i, arran de la conversa, hi escriví aquesta nota: «A. Pizcueta pensa que pot haver-hi un enfron-

9 Una mostra de la deriva secessionista de LRP és l'abandonament de la *Gramàtica valenciana* de Carles Salvador. En la seua crònica, el que fou director del CCS hi escrigué: «Octubre-novembre. Apareix la nova "gramàtica" de LRP. Hi han treballat Matalí, Cervera, Roseta Arminyana, etc. Substitueix la gramàtica de Carles Salvador en els cursos per correspondència. El llibre està ple d'errors.»

10 El SEI participà en la gestació del CCS i també hi cedí el seu local, al carrer de Moratín número 15 de València.

tament amb el Secretariat per part de Lo Rat Penat. Demana que els professors envien un informe sobre els fets i la nostra actitud a la Fundació Huguet. Insisteix en l'aspecte legal dels cursos». ¹¹ L'endemà, el 10 de juny, Ferrer Solivares tornà a parlar amb Climent, que li explicà que havia contactat amb un advocat: «No sembla haver-hi problemes» —escrigué en la crònica—, però no s'ha de «citar en la circular el nom del Secretariat». Un altre fet d'interès que es narra en aquesta crònica és la reunió de professors que tingué lloc el 13 de juny a l'Escola Pia de València en què s'informà sobre les gestions dutes a terme (converses amb el SEI, un advocat i Pizcueta) i el «camí a seguir». Entre els passos acordats hi havia els següents: «decisió definitiva sobre el final de les nostres activitats», «circular als nostres alumnes», «declaració dels acadèmics de la R.A.L.E. i R.A.H.», «informe a la fundació Huguet i d'altres» i el «programa de treball (textos, preparació curs, etc.)».

També s'ha pogut consultar la carta adreçada a Josep Cervera i Grífol, president de LRP, signada per Emili Martí, Josep Martí i Bodí, Enric Ferrer Solivares, Josep Vicent Maroto, Màrius Ballester, Josep Tortajada i Francesc Chapa, amb data del 20 de juny de 1975. S'hi afirmava el següent:

Els professors sotasignants, aprofitant l'amable invitació que ens va fer el Sr. President de Lo Rat Penat, en el sentit que si no estàvem d'acord amb el vostre nomenament antidemocràtic, ens en podíem anar, hem decidit deixar els Cursos d'una manera total i definitiva a partir de la data de la present lletra. La paciència té els seus límits [...]. Nosaltres no desitgem seguir-vos en el vostre errat camí. Hem llegit, a més, alguns dels vostres «llibrets de falla» i hem sentit una vergonya immensa en veure com tracteu la nostra llengua. Nosaltres desitgem un lloc més alt i científic per a la nostra llengua i cultura. Si hem seguit durant el present curs ha estat per no perjudicar els alumnes. Ara, esperem oferir-los uns cursos nous i més complets.

Un altre document escrit a màquina, datat el juny del 1975, aporta informació sobre la gestació dels cursos per correspondència. En el punt 1 se n'especificava el nom: «Cursos per correspondència de llengua catalana (referits especialment al País Valencià)». En el 2 s'assenyalava que els professors havien de seleccionar un llibre base, «estudiar a fons el problema i cercar informació en altres experiències semblants». En una nota al peu, escrita a mà, s'aclaria que «Ferrer Pastor s'ha ofert a fer-ne la impressió en bones condicions econòmiques». El 3 estava dedicat als aspectes legals i econòmics: s'estudiaria la possibilitat d'un títol oficial o oficiós, els cursos estarien oficialment inscrits en la delegació d'Hisenda com a acadèmia, es podrien convalidar cursos previs als alumnes que s'hi incorporaren, el SEI s'encarregaria de la burocràcia, els professors cobrarien com a mínim el que cobraven a LRP i hi hauria una «mòdica matrícula» per pagar les despeses bàsiques. El 4 feia referència als professors: per començar en caldrien com a mínim cinc o sis, s'hauria de fixar un nombre màxim d'alumnes per a cada professor i els que volgueren participar-hi havien d'enviar una circular als seus alumnes de LRP explicant la seua decisió i oferint-los els nous cursos.

11 Ferrer Solivares envià aquest informe a Pizcueta, en nom seu i d'un grup d'exprofessors de LRP, el 23 de juny de 1975.

En relació amb aquest darrer punt, així fou. Els professors que abandonaren LRP enviaren una carta als seus alumnes el 20 de juny de 1975 explicant-los els motius pels quals havien pres aquesta decisió. També se'ls donava la informació següent sobre els nous cursos:

—El nom científic de l'idioma és un senyal de l'actitud científica i moderna dels cursos; —Funcionaran a partir d'octubre pròxim; —Es convalidaran els estudis per correspondència fets en altres llocs; —Tindran Serveis de Consulta, Informació Bibliogràfica i Correcció d'Originals; A més de les lliçons de Gramàtica, hi haurà temes de Literatura; —El nostre objectiu fonamental es pot resumir així: oferir uns cursos actualitzats i completats amb l'estudi de la nostra Literatura; aprofundir en l'estudi de la Llengua; reconèixer d'una manera pràctica i definitiva la unitat de la nostra llengua.

Fou una fita per a la creació dels cursos disposar d'un apartat de correus (941) perquè els alumnes hi enviaren les trameses.¹² El 25 de juny, per gestionar-ne l'obertura, el futur director del CCS anà a Correus, on el responsable el sotmeté a un «curios interrogatori» (Ferrer Solivares, 2013, p. 55). També sabem que una de les preocupacions era si seria possible tirar endavant els cursos. En la crònica referida anteriorment, el 2 de juliol Ferrer Solivares hi feu aquesta anotació: «Tots els dimecres passaré pel Secretariat (de 6 a 8 vesp.) per vore si hi ha algun problema en la gestió dels Cursos». I és també gràcies en aquesta crònica que sabem que reuní amb Enric Valor el 3 de juliol, el qual es comprometé a «fer la revisió dels exercicis, redactats per nosaltres». El 4 de juliol Ferrer Solivares es trobà novament amb Climent per parlar de l'emblema del CCS¹³ i de les cassetes que es volien enregistrar.¹⁴ També acordaren contactar amb els fills (i hereus) de Carles Salvador per demanar-los el vistiplau per fer servir el nom del seu pare per al centre. Un dia després, el 5 de juliol, Ferrer Solivares s'entrevistà amb Manuel Sanchis Guarner, a qui informà sobre la gestació del CCS i a qui també sol·licità que contactés amb els fills del gramàtic i escriptor.

I la família de Carles Salvador hi donà el vistiplau de grat. En la carta manuscrita enviada per Sofia Salvador des de Benassal a Sanchis Guarner el 10 de setembre de 1975, la filla del mestre hi deia el següent:

Ací a casa s'ha presentat Henri Bouché, de Castelló, presentant a Vicent Pitarch, qui demana autorització per a la denominació «Cursos de Llengua Catalana Carles

12 En una circular enviada als alumnes el febrer del 1978 consta el preu de les trameses: 4 pessetes per al correu interior i 9 per al de fora de l'Estat espanyol. S'hi afegix que, si es volen enviar les trameses per correu ordinari (no com a impresos) per a més seguretat, les tarifes són 8 pessetes per a la ciutat de València, 11 per a qualsevol altra localitat de l'Estat espanyol i 25 per a l'estranger.

13 Ideat per Ferrer Solivares i dissenyat per l'empresa de publicitat de Vicent Ventura a partir de l'escut de la família March, «com un signe de la unitat lingüística, en aquells moments tan combatuda, fins i tot des dels llocs de poder» (Ferrer Solivares, 2013, p. 56).

14 Ferrer Solivares aclarí en l'entrevista que li férem que ell insistí molt perquè es dugués a terme aquest projecte, però no reeixí. Es conserva documentació en què es detalla el contingut d'aquestes cassetes, com fer els enregistraments i el pressupost dels estudis de gravació Divisió Cassete de Xirivella (Horta Sud).

Salvador» per a uns cursos per correspondència de la seua càtedra de València. D'acort amb el meu germà Carles, no cal dir que vostè disposa de plena autorització per a la referida denominació i que li estem molt agraïts per tal pensada. Unicament voldriem que tingués en compte les possibles discrepàncies amb els Cursos de Lo Rat Penat i sospesés la conveniència o no del tal denominació pensant, com nosaltres, únicament amb lo que serà millor per la nostra llengua. Per nosaltres no cal autorització formulària, pot servir aquesta carta com a tal.

El SEI proposà constituir un Consell Patrocinador, presidit per Carles Salvador i Monferrer, i integrat per Gerard Vassalls (Perpinyà), Francesc de Borja Moll (Palma), Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona) i Manuel Sanchis Guarnier (València). En el diploma de constitució del CCS, signat el primer d'octubre de 1975, s'hi afirmava que havia estat fundat «per a cooperar activament en l'ensenyament de la llengua catalana, clau fonamental de la nostra personalitat històrica i nacional», i també que el Consell Patrocinador «vetlarà perquè les finalitats de la institució es mantinguen amb la dignitat i l'eficàcia que el nom de Carles Salvador, mestre i patriota, exigeix». En un altre document trobat, sense data, s'estableixen les relacions del CCS amb el Consell Patrocinador, orientades a «estimular l'estabilitat, nivell i seriositat de les activitats pròpies del Centre» i, en especial, a representar a alt nivell el CCS, garantir amb la signatura d'un representant els diplomes atorgats i estudiar la memòria anual i fer les observacions oportunes per al funcionament de l'entitat. També sabem que el nombre de membres del Consell Patrocinador s'amplià posteriorment: en un altre document consultat apareixen els noms de Sofia Salvador i Monferrer, Adolf Pizcueta, Joan Fuster,¹⁵ Enric Valor, Josep Albero i Garcia, Vicent Pitarch, Salvador Fuster i Femenia i Francesc Chapa i Montalvà.

Les gestions continuaren durant l'estiu. Així, el 16 de juliol, Ferrer Solivares es reuní amb Climent i Ballester. En la crònica ja esmentada es deixà constància que, durant «una reunió del Consell de la Llengua, A. Pizcueta va llegir la comunicació que enviàrem a la Fundació Huguet». També hi ha informació relativa a les cassetes: «la fàbrica n'ha enviat el pressupost» i els locutors serien «Vicent i Rosa Balaguer (Dénia)». També s'hi feu constar que el dia següent es presentaria davant Hisenda la inscripció oficial del CCS. A més, gràcies a les anotacions de la crònica sabem que en el transcurs de la reunió es parlà d'altres qüestions logístiques: com serien les fitxes dels alumnes i els fulls de matrícula i també que calia informar els alumnes del començament dels cursos.

Mentre es gestava el naixement del CCS, la premsa local es feu ressò del trencament viscut a LRP. En el número 600 del setmanari *Cartelera Turia*, publicat el juliol del 1975, s'hi deia el següent:

Un grupo de profesores, miembros del claustro de los Cursos de Lengua Valenciana de Lo Rat Penat, ha decidido abandonar estos Cursos a consecuencia de la disparidad de criterios con el director del Centro y de una serie de hechos que motivaron

15 Gràcies a la crònica inèdita a què hem fet referència abans, sabem que Ferrer Solivares visità Fuster a Sueca, acompanyat per Eliseu Climent: «Una llarga conversa. Em preguntà sobre el CCS i em manifestà el seu acord amb els meus projectes i orientació dels cursos.»

una gran tirantez de relaciones. Al mismo tiempo, se proponen crear en octubre otros Cursos de Lengua Catalana (vertiente valenciana) por correspondencia.

La comunicació amb els alumnes continuà després de la carta que se'ls envià al juny. El 23 de setembre de 1975 els antics professors de LRP s'hi adreçaren novament per informar-los que els cursos per correspondència de Llengua catalana referits al País Valencià havien estat integrats en el CCS, qui formava part de l'equip de professors i quins cursos s'hi oferien.

En octubre ja s'havia completat l'organigrama del CCS amb un director, un secretari i el professorat que en formaria part (Ferrer Solivares, 2013, p. 55), però els cursos finalment no començaren aquell mes, sinó al gener, i només el Bàsic. En una tercera circular, del 3 de desembre de 1975, que s'envià als alumnes que havien expressat el desig de matricular-se en els nous cursos, s'anunciava que les activitats del CCS començarien «les primeres setmanes de 1976» i s'explicaven els motius d'aquest ajornament:

La preparació del material didàctic i l'organització general del Centre Carles Salvador exigeixen molt de temps. Hem preferit una llarga i silenciosa preparació a qualsevol improvisació, més o menys propagandística, però segurament, sense la seriositat que l'ensenyament de la nostra llengua i literatura demanen.

En aquesta mateixa carta s'anunciava que a principi d'any s'enviarien les fitxes d'inscripció i una informació completa sobre el centre i les activitats que oferiria. El tríptic amb aquesta informació es conserva entre els documents trobats a l'Octubre. Breument s'hi explica el perquè del nom del centre, els objectius i l'organització, els plans d'estudis (dels cursos per correspondència i també dels orals) i, finalment, les normes i el funcionament. Així doncs, gràcies a aquest tríptic, imprès a la Impremta Palàcios de Sueca, sabem que el CCS lliuraria certificats d'estudis de cada nivell als alumnes que aprovaren cada curs, que només podien ser convalidats estudis per correspondència fets en altres institucions (exceptuant cursos de literatura, redacció o exercicis sobre lèxic), que es convalidarien cursos sencers i no parts o que el nombre de matriculats de cada curs seria limitat per mantenir-ne la qualitat. També s'hi feia constar el preu de la matrícula (500 pessetes) i del certificat d'estudis (100 pessetes), tot i que s'hi aclaria que «els imports es fixaran en cada període lectiu o any escolar».

Els nous cursos per correspondència del CCS no eren una mera còpia dels de LRP, sinó que oferien unes quantes novetats. El mateix Ferrer Solivares ho explicà en una entrevista que Amadeu Fabregat li feu per al diari *Avui*, publicada el 18 de gener de 1977:

el Curs d'Iniciació ha estat pensat amb un objectiu popular, per tal que la gent perda la por i els complexos. És eminentment pràctic, i tenim en preparació un curs per a castellano-parlants. D'altra banda, l'ensenyament del Centre no es redueix només a les normes gramaticals. Hi ha també nocions de literatura i de cultura catalana en general. Pel que fa als mètodes, hem introduït activitats lingüístiques.

El naixement del CCS comptà de seguida amb el suport de lingüistes del país, alguns dels quals eren al capdavant d'institucions incipients. En una carta que es conserva signada per Manuel Sanchis Guarner com a director de l'Institut de Filologia Valenciana de la Universitat de

València,¹⁶ datada el 5 de desembre de 1980, s'hi afirmava que «la nostra institució tutela i avala el contingut dels cursos de llengua que organitza el CCS, de València, en els seus tres nivells consecutius i en l'últim de Professorat». Anteriorment, Vicent Pitarch, en una carta manuscrita datada el gener del 1976 i adreçada a Ferrer Solivares, deia:

Acabe de llegir la teua carta i el fullet publicitari dels cursos. Acollonant! Et faig aquestes quatre ratlles endut per l'eufòria i l'entusiasme que m'ha provocat el vostre centre. Els objectius i el pla d'estudis són magnífics; el nom, la tria del símbol i les explicacions subsegüents que en dóna l'imprés, perfectes. Us desitge els millors èxits. Pel que a mi respecta no cal dir que, si mai em necessiteu en cap aspecte, m'hi trobareu ben amant a ajudar-vos.

En aquesta mateixa carta Pitarch també informà Ferrer Solivares que en el programa radiofònic *Nosaltres els valencians*, del qual ell era un dels conductors, ja havien parlat del CCS. I li demanà també que li enviés més tríptics per fer-los «circular» i ajudar-los així a publicitar els cursos per correspondència.

5. ELS CURSOS PER CORRESPONDÈNCIA

5.1 ESTRUCTURA I PREPARACIÓ DELS MATERIALS DIDÀCTICS

El pla d'estudis, des de l'inici, estigué dissenyat així: Curs d'Iniciació, Curs Bàsic, Curs Progressiu i Títol de Professor. Aquesta oferta formativa es completà més endavant amb un Curs d'Iniciació per a Castellanoparlants. L'objectiu era que els alumnes dels cursos per correspondència feren tots els nivells i, finalment, obtingueren el Títol de Professor. Així ho feu Emili Payà. En canvi, Carme Muñoz i Joan Olivares acabaren el d'Iniciació, el Bàsic i el Progressiu, però no es presentaren a l'examen per obtenir el Títol de Professor. Francesc Ferrer Escrivà només es matriculà en el Bàsic. També hi hagué alumnes que s'inscriviren en un dels cursos, sobretot el d'Iniciació i el Bàsic, però que plegaren abans de finalitzar-los.

Els cursos d'Iniciació, Bàsic i Progressiu es feien a partir de textos preparats i publicats pel mateix CCS, però alhora es recomanava bibliografia complementària, «especialment valenciana», sobre aspectes gramaticals. Així doncs, abans de posar en marxa els cursos del CCS calia preparar-ne els materials didàctics, de la redacció dels quals es feu càrrec sobretot Ferrer Solivares. Per elaborar-ne el temari es comptà amb la col·laboració de Francesc Ferrer Pastor i Enric Valor, que revisaren els continguts del Curs Bàsic, i de Vicent Simbor, que redactà el Curs Progressiu, a més de les aportacions d'alguns dels professors del mateix centre, com Josep Martí Bodí. Tal com recorda Ferrer Solivares (2013, p. 56), les «orientacions dels professors Sanchis Guarner, en algunes converses, i Vicent Pitarch (lletres enviades en els mesos de preparació dels materials), amb la sempre pacient atenció de Valor i Ferrer Pastor, van ser de gran utilitat i eficàcia».

¹⁶ Institució creada l'11 de juliol de 1978.

Es conserva una carta inèdita d'Enric Valor a Enric Ferrer Solivares, datada el 25 de gener de 1976 i escrita a mà, en què queda constància de la revisió dels materials que feu el lingüista de Castalla:

Benvolgut amic: us torne les tres unitats que heu tingut la gentilesa d'enviar-me. Les trobe molt ben orientades. M'han entusiasmat. M'hi he permès de fer algunes petites observacions de detall. Tot de pressa i a corre-cuita. M'agradaria que parlàssim un dia sobre açò i sobre l'edició de la gramàtica en català. [...]. Us pregue que prengueu nota de totes les imperfeccions que trobeu en la gramàtica meua de cara a l'edició en català. Gràcies. Maneu com us plaga al vostre bon amic.

També hem pogut consultar una carta de Vicent Pitarch, datada el 30 de novembre de 1975 i dirigida a Ferrer Solivares, en què dona el seu parer sobre els materials dels cursos per correspondència que s'estaven acabant d'elaborar: «He de confessar-te amb tota sinceritat que veig el treball ben encarrilat i segurament dels millors que podríeu haver fet, donades les limitacions prèvies de què partim».

Per elaborar aquests materials els autors es basaren en diferents treballs. Les obres de referència principals foren *Gramàtica valenciana*, de Manuel Sanchis Guarner (1950); *Gramàtica valenciana*, de Carles Salvador (1951), i *Curso medio de gramática catalana referida especialmente al País Valenciano*, d'Enric Valor (1973). També es tingueren en compte la introducció que escriví Josep Giner i Marco en el *Diccionari valencià de la rima*, de Francesc Ferrer Pastor (1956); *La conjugació dels verbs en valencià*, llibre del mateix Giner Marco signat amb el pseudònim de Guillem Renat i Ferris (cognoms de la seua família), publicat l'any 1933 per la Societat Castellonenca de Cultura, i *Lliçons d'ortografia*, de Ferrer Pastor (1973). Segons explica Ferrer Solivares, a més de la *Gramàtica valenciana* de Carles Salvador, que s'usava en els cursos per correspondència de LRP,¹⁷ també fou especialment útil el qüestionari de la revàlida que s'hi emprava, que era una bona síntesi de la normativa de la llengua catalana i contenia nombrosos exercicis per posar-la en pràctica.

En el naixement i expansió del CCS també intervingué la Fundació Huguet, que l'any 1976 donà 20.000 pessetes en concepte de subvenció. Gràcies al seu suport econòmic es pagaren els materials dels cursos per correspondència, que s'imprimiren a Ferman, la impremta creada per Ferrer Pastor juntament amb Carles Martínez el 1962, un dels principals centres neuràlgics de la publicació de textos en català al País Valencià entre 1966 i 1968, ubicada al número 8 del carrer Sant Josep de la Muntanya de València. A més, Ferrer Pastor fou, en paraules de Ferrer Solivares, «un excel·lent corrector de tots els materials».

¹⁷ La *Gramàtica valenciana* de Carles Salvador (1951) nasqué de la necessitat de disposar d'un instrument didàctic adequat per al seguiment de les classes dels cursos per correspondència organitzats per LRP (Bataller Català 2019, p. 20). Segons aquest mateix autor, és la gramàtica escolar més difosa i també l'instrument per a la formació lingüística i gramatical d'una generació de valencians durant la dictadura franquista (2019, p. 5). El seu paper també ha estat reivindicat per altres estudiosos (vegeu, per exemple, Pérez i Moragon, 2013).

5.1.1 Curs d'Iniciació i Curs d'Iniciació per a Castellanoparlants

El Curs d'Iniciació, que constava de deu temes, començà el 1977, any en què també se n'editaren els materials. De la redacció, se n'encarregà el director del CCS, amb la col·laboració de Josep Martí Bodí, tots dos exprofessors de LRP. Ells també elaboraren els exercicis i la corresponent clau, només disponible per als professors. En la introducció, inclosa en el tema primer dels materials, es deixen ben clars els objectius d'aquest curs:

El parlant valencià —sense escola ni mitjans de comunicació en la seua llengua— no té una solució «standard» o habitual per als problemes que li presenta la comunicació lingüística. Actualment ens trobem en una situació un poc estranya: 1. Una llengua col·loquial (sense ensenyament). 2. Una llengua culta (amb forta influència literària). Entre l'una i l'altra no tenim una llengua «normal», d'ús corrent, però digna i prou exacta. [...] El nostre objectiu és, doncs, aquest: passar d'una parla sense cap conreu culte a una parla normalitzada, la qual podrà esdevenir —amb cursos posteriors— estrictament «standard» i culta, apta per al tractament de qualsevol tema. En definitiva, el nostre problema com a parlants valencians és un problema de nivells de llenguatge: coneixem el nivell col·loquial o familiar, però ens falta el nivell general o pràctic, el llenguatge digne de les relacions comercials, epistolars, informatives, etc.

Pel que fa a la metodologia, en la introducció s'especificava que aquest curs era «fonamentalment pràctic. Sobre un esquema teòric mínim, hom buscarà principalment l'entrenament pràctic d'alguns aspectes de l'idioma escrit». S'hi afegia que «l'alumne estudiarà els esquemes i tot seguit, com a exemples pràctics, realitzarà els exercicis, els quals haurà d'enviar al Centre, d'acord amb les instruccions, per a la seua correcció i avaluació». Com a bibliografia se citaven *Som. Llengua i literatura* (1977), de Joan Francesc Mira, i *Vocabulari Castellà-Valencià i Valencià-Castellà* (1972), de Francesc Ferrer Pastor.

En el període 1978-1979 es posà en marxa el Curs d'Iniciació per a Castellanoparlants, redactat per Ferrer Solivares a partir del desembre del 1977. Aquest curs, amb materials en castellà, era eminentment pràctic: constava de deu temes i pretenia facilitar l'accés a la llengua catalana a persones castellanoparlants. L'objectiu era «introducir al alumno en el camino de la “lengua Standard” [...]. Aspiramos, pues, a mostrarle las claves principales de una lengua sencilla, depurada de vulgarismos y barbarismos». Pel que fa a la metodologia, segons consta també en la introducció del primer dels temes d'aquest curs, es diu el següent: «Seguiremos un criterio comparativo entre las dos lenguas. Partiendo de la propia experiencia del alumno como hablante castellano, estableceremos los puntos de contacto y las diferencias con la lengua que se desea aprender». La bibliografia recomanada és la mateixa que la del Curs d'Iniciació destinat a valencianoparlants.

Des del mateix CCS es convidava els alumnes a continuar assolint nivells. La carta que se'ls enviava quan finalitzaven el Curs d'Iniciació així ho corrobora:

Benvolgut amic:

Amb aquest tema 10 acabeu el Curs d'Iniciació. Desitgem que aquest primer contacte amb la nostra llengua haja estat molt útil i interessant. Cal, però, continuar-ne l'estudi si efectivament desitgeu d'escriure correctament.

És per això que us oferim la possibilitat de continuar els vostres estudis fent el Curs Bàsic, del qual us enviem el full d'inscripció i les normes generals.

Una vegada més ens teniu a la vostra disposició i us encoratgem a seguir treballant la nostra cultura, base fonamental de la personalitat del nostre País.

Un salut ben cordial,

La direcció

5.1.2 Curs Bàsic

El Curs Bàsic fou el primer que es posà en marxa, el gener del 1976. Constava de vint-i-cinc unitats, redactades per Ferrer Solivares entre finals del 1975 i novembre del 1976. En divuit de les vint-i-cinc s'introduí l'ensenyament de la literatura catalana —amb comentaris de text breus—, fet que marcava una diferència notable respecte dels cursos de LRP. *Curs mitjà de gramàtica catalana especialment referida al País Valencià* (1977),¹⁸ d'Enric Valor, era el text base del curs, és a dir, el manual de consulta per a l'alumnat. En l'entrevista que se li feu, Ferrer Solivares recordava que per elaborar aquests materials també li fou útil una altra obra de Valor, *Millorem el llenguatge* (1971).¹⁹

Cada unitat constava de quatre apartats (tot i que n'hi havia alguna que en contenia només tres), entre els quals hi podia haver «fonologia», «sintaxi», «ortografia», «morfologia», «llenguatge» i «literatura». En les unitats s'indicava quin tema del *Curs mitjà de gramàtica catalana especialment referida al País Valencià* calia estudiar abans de fer els exercicis proposats. A la unitat 1, per exemple, en l'apartat de fonologia es demanava als alumnes que estudiaren «el tema 1 del text»; en el de sintaxi, «els temes 10 i 11» i, en l'apartat de llenguatge, «els glossaris de les pàgines 12, 17 i 21 i els vocabularis número 9 (p. 334) i número 10 (p. 345) del text». En el de literatura la unitat sí que incloïa teoria que, òbviament, l'alumne no trobava en la gramàtica de Valor. En la unitat 1 es destinaven tres pàgines a introduir la literatura catalana a través de quatre subapartats, a més de l'exercici proposat: «qüestions prèvies», «característiques generals», «evolució» i «caràcter».

18 Aquesta obra es publicà inicialment en castellà el 1973 per l'editorial Gorg amb el títol *Curso medio de gramática catalana referida especialmente al País Valenciano*. Fins que Tres i Quatre no la publicà en català el 1977, el llibre de consulta del Curs Bàsic fou l'edició castellana.

19 Aquesta obra fou reeditada en dos volums per Edicions Tres i Quatre l'any 1979.

5.1.3 Curs Progressiu

El Curs Progressiu constava de deu unitats, redactades per Vicent Simbor i publicades el 1978, any en què començà a impartir-se aquest nivell (més concretament, el 15 de març). En la introducció, escrita per Ferrer Solivares, s'hi afirmava que «és, alhora, un complement del Curs Bàsic i una introducció als actuals corrents de la lingüística». En els materials es proposava una bibliografia essencial i breus introduccions a la sociolingüística i a la història de la llengua. Aquest curs seguia la mateixa metodologia que els anteriors, com es remarca en la introducció: «Després de l'estudi personal de la part teòrica, cal fer els exercicis seguint exactament les indicacions de l'enunciat i resoldre'ls amb la deguda extensió. S'hi ha de procurar una certa justificació, quan calga, del procés seguit en la contestació.»

Segons explicà Ferrer Solivares, hi hagué el projecte de fer un treball més extens sobre literatura catalana amb la col·laboració de Jaume Cabré —professor en aquell moment de l'Institut Francesc Tàrraga de Vila-real. Cabré preparava aleshores, juntament amb Joan Francesc Mira i Josep Palomero, el llibre *Història de la literatura catalana amb textos* (1980), que seria publicat per Rosa Sensat i Edicions 62. Ara bé, aquest propòsit d'ampliar l'estudi de la literatura catalana finalment no proliferà.

5.1.4 Títol de Professor

Per aspirar al Títol de Professor atorgat pel CCS calia haver aprovat els tres cursos per correspondència que s'hi oferien: Iniciació, Bàsic i Progressiu. Per obtenir-lo l'alumnat havia d'assimilar el contingut de divuit temes d'ortografia i morfosintaxi, presentar una memòria (mínim de cinc fulls) amb l'exposició d'un dels temes del programa i fer un examen presencial que incloïa dictat, composició i redacció, qüestions teòriques sobre el programa i qüestions pràctiques i exercicis de correcció. En les orientacions²⁰ que es donaven als alumnes s'incloïa una bibliografia, entre la qual hi havia, a més dels materials del CCS, *Curs de llengua catalana* (1977), de Vicent Pitarch; *Curs mitjà de gramàtica catalana especialment referida al País Valencià* (1977) i *Millorem el llenguatge* (1971), d'Enric Valor; *Gramàtica valenciana* (1951), de Carles Salvador, o *Estudis de sintaxi catalana* (1973), de Joan Solà. L'alumnat disposava d'un servei de consulta per correspondència que li permetia resoldre dubtes per escrit sobre el temari i la memòria.

5.2 INSCRIPCIÓ, MATRÍCULA I SEGUIMENT DEL CURS

Gràcies als tríptics que s'editaven i que servien per fer propaganda dels cursos, sabem que per fer-ne la inscripció i la matrícula calia que cada alumne s'adrecés per escrit al CCS. S'hi podien incloure peticions de convalidació de cursos ja fets en altres institucions, com ara LRP. Tot seguit, el CCS enviava als alumnes «les normes detallades sobre el funcionament». També s'hi advertia que «per tal de mantenir la qualitat dels cursos, la matrícula serà limitada».

20 Aquestes orientacions s'han pogut consultar gràcies a un document inèdit que ha estat localitzat durant la recerca, però també han estat explicades amb força detall per Emili Payà, que obtingué el Títol de Professor.

Els alumnes s'hi podien inscriure en qualsevol moment: gràcies a la flexibilitat que oferia el fet que foren cursos per correspondència, la matrícula estava permanentment oberta. D'altra banda, els imports de la inscripció i el certificat d'estudis es fixaven «en cada període lectiu o escolar», tal com s'afirmava en aquest mateix tríptic. Durant els primer anys, a les acaballes dels 70 del segle passat, el Curs d'Iniciació i el Títol de Professor costaven 500 pessetes i el Curs Bàsic i el Progressiu, 1.000. A més, cada alumne havia de pagar 100 pessetes en concepte de certificat d'estudis. Més tard, ja a primeries dels anys 80, els preus s'apujaren: el Curs d'Iniciació costava 2.000 pessetes; el Bàsic, 4.000; el Progressiu, 2.000 i del Títol de Professor, 1.000.

Els alumnes rebien cada unitat al seu domicili per correu postal. Aquests, al seu ritme, havien de resoldre els exercicis que s'hi plantejaven, consultant la teoria que s'oferia en les unitats i la bibliografia complementària (Iniciació i Progressiu) o en la gramàtica de Valor (Bàsic). Un cop acabaven els exercicis, els alumnes enviaven les unitats per correu postal a l'apartat de correus del CCS, a València. Els professors que tenien assignats les recollien a l'oficina del CCS i les corregien abans d'enviar-les de nou als alumnes amb les correccions pertinents. No hi havia un termini establert per acabar les unitats i els cursos, sinó que cada alumne treballava al seu ritme. Així ho recorden els quatre que han estat entrevistats.

5.3 EL PROFESSORAT

El 23 de setembre de 1975 els antics professors de LRP s'adreçaren als seus alumnes per informar-los dels noms dels docents dels nous cursos, tant els presencials com els de per correspondència. Per la documentació que se'n conserva, sabem que el claustre de professors estava integrat per Xavier Albiol Sampietro, Enric Ferrer i Pastor, Josep Martí Bodí, Màrius Ballester Pérez, Francesc Ferrer i Pastor, Emili Martí, Josep Vicent Maroto, Francesc Chapa Moltalvà, Josep Tortajada, Josep Alberó Garcia i Eugeni Boscà. Més tard s'hi afegiria Vicent Llopis. Els professors que s'encarregaren directament dels cursos per correspondència foren Josep Martí i Bodí, Josep Tortajada, Vicent Llopis, Xavier Albiol i Enric Ferrer Solivares.

5.4 L'ALUMNAT

La localització de la documentació amb què es basteix bona part d'aquesta recerca ha permès tenir informació sobre els alumnes que participaren en els cursos per correspondència. Gràcies a les llistes que se'n conserven en podem saber el nom, el municipi i, també, el curs o cursos en què s'inscrigueren.²¹

Entre els anys escolars 1975-1976 i 1983-1984, segons les dades de què es disposa, 1.189 alumnes es matricularen en els cursos per correspondència del CCS.²² D'aquests, 734 eren homes i 455,

21 Entre la documentació inèdita a què s'ha tingut accés s'han trobat dues llistes d'alumnes diferents i per això s'ha hagut de fer un buidatge de cadascuna i comparar-les.

22 1.116 si descomptem els alumnes que apareixen més d'un cop a les llistes perquè es matricularen en dos o tres dels cursos que s'hi oferien.

dones (xifres que representen el 61,7% i el 38,3%, respectivament). Observem, doncs, que el nombre de matriculats de gènere masculí era notablement superior al femení. Tot i que en 75 casos no sabem en quin curs estaven matriculats els alumnes perquè a les llistes que se'n conserven no s'especifica, els nivells més comuns eren el d'Iniciació (545) i el Bàsic (506), mentre que el Progressiu (60) comptava amb molts menys estudiants. No s'ha trobat cap registre dels alumnes que obtingueren el Títol de Professor.

En les llistes que es conserven no sempre apareix indicat l'origen de l'estudiant, tot i que sí que és així en la majoria dels casos.²³ València és el municipi amb més estudiants (582),²⁴ seguit de lluny per Alacant (31), Castelló (30), Alcoi (29), Gandia (27), Torrent (24), Madrid (18), Barcelona (13) i Burjassot (11). Per comarques, la distribució és la següent: València (49,62%), l'Horta Sud (7,23%), la Safor (4,54%), l'Horta Nord (3,53%), l'Alcoià (3,45%), la Plana Alta (3,28%), l'Alacantí (2,78 3%), la Ribera Alta (1,85%) i la Vall d'Albaida (1,77%). La majoria d'alumnes eren de comarques valencianoparlants, però també n'hi havia de comarques castellanoparlants (Requena-Utiel, l'Alt Palància, el Baix Segura...). A més dels alumnes valencians, que eren la majoria, també n'hi havia d'inscrits des de Catalunya (Barcelona, Santa Maria d'Oló, Sant Cugat del Vallès, Reus...) i fins i tot des de localitats de l'Estat espanyol (Granada, Madrid, Ciudad Real, Sant Sebastià, Santander, Salamanca, Jaén...) o països estrangers (Alemanya, França, Àustria, Suïssa, el Marroc, Itàlia, Holanda...).

5.5 L'AVALUACIÓ

En un dels tríptics de propaganda dels cursos que es conserven s'afirma que el CCS «lliurarà certificats d'estudis de cada nivell als alumnes que aproven cada curs». En l'entrevista referida anteriorment que Fabregat feu a Ferrer Solivares, aquest aclaria que el certificat no era oficial, atès que el CCS era un departament del SEI i no una entitat pública. Quant a l'anomenat Títol de Professor, en l'entrevista que li férem Ferrer Solivares aclarí que era «simbòlic». Alguns dels que l'obtingueren, com Emili Payà, després foren professors de les campanyes Carles Salvador, però no era requisit disposar-ne.

Així doncs, tot i que el CCS expedia un certificat o diploma, aquest era simplement d'aprofitament: en cap cas era un títol oficial com els que des del 1974 expedia l'Institut de Ciències de l'Educació (ICE) de la Universitat de València (UV) als alumnes que superaven el curs de Lingüística Valenciana i la seua Didàctica, o els que tramitaria més tard la JQCV. Gràcies a la documentació consultada i als testimonis orals se sap que s'intentaren homologar aquests cursos tant a través de l'ICE com de la JQCV, però no s'aconseguí. Actualment el CCS continua lliurant certificats que indiquen merament l'assistència i l'aprofitament.

23 En les llistes apareixen registrats un total de 199 municipis de dins i fora del País Valencià.

24 Tot i que no ho podem saber del cert, és possible que bona part dels alumnes no foren de la capital, sinó que hi vivien perquè estaven estudiant a la universitat.

6. CONCLUSIÓ

En aquest treball s'ha pogut explicar la història del naixement del CCS i també dels cursos per correspondència durant la Transició democràtica, quan no s'havia aprovat encara la LUEV i la població era analfabeta en la seua pròpia llengua: els valencianoparlants la usaven en l'àmbit familiar, però no la sabien ni llegir ni escriure. Aquests cursos permeteren que centenars de persones aprengueren com s'escrivia la seua llengua i també que començaren a llegir literatura en català, fet que suposà la descoberta de molts autors que fins aleshores els eren desconeguts. I significà, també, l'aprenentatge del valencià per part de persones que no el tenien com a llengua inicial gràcies al Curs d'Iniciació per a Castellanoparlants. Vist en perspectiva, no hi ha dubte que la creació del CCS fou «una fita important a partir de la qual les activitats i manifestacions en pro de l'afirmació de la nostra personalitat com a poble amb el que açò comporta de normalització sociocultural es multipliquen» (Moliner et al., 1976, pp. 164-165).

Aquests cursos, que es feren a partir de la creença que aquest sistema d'ensenyament seria útil per al País Valencià i la resta del domini lingüístic, significaren un pas cap a la normalització lingüística fet des de la societat civil quan des dels poders públics, encara encapçalats pels franquistes durant els primers anys estudiats, alfabetitzar la població en la seua llengua no era ni una possibilitat ni una prioritat. Tot i que a escala global el seu abast fou reduït, les xifres d'inscrits no són gens menyspreables, sobretot si es té en compte que els mitjans que es tenien en aquell moment per difondre la informació no eren els de l'era d'internet. Amb tot, els gairebé 1.200 matriculats durant els primers anys mostren l'interès real d'una part significativa de valencians per conèixer la seua llengua. Si hi sumem els alumnes que participaren en les campanyes Carles Salvador, les xifres d'interessats augmenten amb escreix.

Siga com siga, no hi ha dubte que aquests cursos per correspondència formaren part de les mesures de planificació lingüística que es posaren en marxa al País Valencià al marge de les institucions en els anys 70 del segle xx, quan s'albirava que la mort de Franco era imminent i es pensava que un nou règim polític era possible. No debades, tal com recorda Casals i Martorell (2024, p. 215), la planificació lingüística «també pot ser duta a terme per part d'entitats o col·lectius privats, que poden o bé complementar una acció institucional favorable a la llengua o bé contrarestar una política desfavorable».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Baldaquí-Escandell, Josep-Maria (2020). La *Llei d'ús i ensenyament del valencià* i la configuració del sistema educatiu plurilingüe valencià. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 68, 149-176. <https://doi.org/10.7203/Caplletra.68.16475>
- Bataller Català, Alexandre (2019). Gramatización del catalán en el País Valenciano. Carles Salvador y la producción de una gramática escolar valenciana. *Revista argentina de historiografía lingüística*, xi (1), 1-27.
- Cabré, Jaume; Mira, Joan Francesc & Palomero, Josep (1980): *Història de la literatura catalana amb textos*. Rosa Sensat / Edicions 62.

- Casals i Martorell, Daniel (2007). La difusió de la codificació fabriana als mitjans de comunicació durant el tardofranquisme. Publicació del curs Lecciones de catalán para todos (1969-1975) al diari *El Correo Catalán*. Dins Anna Montserrat & Olga Cubells (eds.), *Entorn i vigència de l'obra de Fabra. Actes del II Col·loqui Internacional «La Lingüística de Pompeu Fabra»* (pp. 27-37). Cossetània Edicions.
- Casals i Martorell, Daniel (2018). La represa de l'ensenyament del català durant el tardofranquisme: els cursos i els exàmens de la Diputació de Barcelona (1967-75). *Zeitschrift für Katalanistik*, 31, 247-286. <https://doi.org/10.46586/ZfK.2018.247-286>
- Casals i Martorell, Daniel (2024). L'ensenyament del català per correspondència (1932-1939) de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic de la Generalitat de Catalunya. *Revista de Llengua i Dret*, 81, 213-231. <https://doi.org/10.58992/rld.i81.2024.4174>
- Casals i Martorell, Daniel (2025). L'ensenyament de la llengua catalana a la població infantil i juvenil en el tardofranquisme: *Faristol* (1966). *Lenguaje y textos*, 59, 83-93. <https://doi.org/10.4995/lyt.2025.22409>
- Casals i Martorell, Daniel & Massanell i Messalles, Mar (2018). L'ensenyament del català a la ràdio durant el tardofranquisme: Cursos de catalán (1969) de Ràdio Barcelona. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 64, 15-41. <https://doi.org/10.7203/Caplletra.64.11362>
- Casals, Daniel & Massanell i Messalles, Mar (eds.) (2023). *Els mitjans escrits i audiovisuals com a formadors lingüístics*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Cortés, Santi (2006). *Ensenyament i resistència cultural. Els cursos de llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)*. Denes.
- Cortés, Santi (ed.) (2013). *Ensenyar valencià en temps difícils. Homenatge a Enric Matalí i Timoneda*. Fundació Carles Salvador / Institut d'Estudis Catalans.
- Clement, Josep Daniel (2004). Josep Giner i Marco i els cursos de llengua de Lo Rat Penat. *Almaig, estudis i documents*, 20, 122-132.
- Clement, Josep Daniel (2011a). Enric Valor, estudi i compromís per la llengua. *Ítaca. Revista de Filologia*, 2, 73-101. <https://doi.org/10.14198/ITACA2011.2.05>
- Clement, Josep Daniel (2011b). *Enric Valor, estudi i compromís per la llengua*. Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- Fabregat, Amadeu (1977, 18 de gener). «Remarquem la unitat de la llengua». Enric Ferrer i la tasca del Centre Carles Salvador. *Avui*.
- Ferré i Trill, Xavier (2004). Orígens del Secretariat de l'Ensenyament de l'Idioma. Dins *Carme Miquel, una mestra del País* (pp. 85-99). Saó.
- Ferrer Solivares, Enric (2013). L'escissió de 1975. Creació del Centre Carles Salvador. Dins Santi Cortés (ed.), *Ensenyar valencià en temps difícils. Homenatge a Enric Matalí i Timoneda* (pp. 53-56). Fundació Carles Salvador / Institut d'Estudis Catalans.
- Ferrer Pastor, Francesc (1956). *Diccionari de la rima*. Frederic Domènech.
- Ferrer Pastor, Francesc (1972). *Vocabulari Castellà-Valencià i Valencià-Castellà*. L'Estel.
- Ferrer Pastor, Francesc (1973). *Lliçons d'ortografia*. Gorg.
- Haugen, Einar (1983). The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice. Dins Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (eds.), *Progress in Language Planning* (269-290). Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110820584.269>

- Lillo, Manuel (2021). Secretariat de l'Ensenyament de l'Idioma, mig segle de l'embrió d'Acció Cultural. *El Temps*, 1927. <https://www.eltmps.cat/article/13770/secretariat-de-lense-nyament-de-lidioma-mig-segle-de-lembrio-daccio-cultural>
- Mira, Joan Francesc (1977). *Som. Llengua i literatura*. Edicions Tres i Quatre.
- Moliner, Vicent; Miquel, Carme; Pitxer, Teresa; Conca, Maria & Lacuesta, Marisa (1976). *Escola i llengua al País Valencià*. Eliseu Climent.
- Pellicer i Borràs, Joan Enric (2006). *Història d'un desig insatisfet. L'ensenyament del valencià fins a 1939*. Perifèric.
- Pérez i Moragon, Francesc (2013). La *Gramàtica valenciana* de Carles Salvador, un text fonamental. Dins Santi Cortés (ed.), *Ensenyar valencià en temps difícils. Homenatge a Enric Matallí i Timoneda* (pp. 29-30). Fundació Carles Salvador / Institut d'Estudis Catalans.
- Pitarch, Vicent (1977). *Curs de llengua catalana*. Edicions Tres i Quatre.
- Pitarch, Vicent (1994a). Carles Salvador, l'autoritat gramatical. *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 16, 33-48. <https://turia.uv.es/index.php/caplletra/article/view/7416/7013>
- Pitarch, Vicent (1994b). Una experiència històrica: l'ensenyament català al País Valencià. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 12, 77-90.
- Pons Barceló, Bartomeu (1978). La planificació lingüística de l'Educació a les Balears en 1970. Dins *Jornades d'Història de l'Educació en els Països Catalans* (pp. 20-25). Societat d'Història de l'Educació dels Països Catalans.
- Renat i Ferris, Guillem (1933). *La conjugació dels verbs en valencià*. Societat Castellonenca de Cultura.
- Sáez Quetglas, Daniel (2011). L'ensenyament de la llengua catalana a Mallorca a finals del franquisme. L'Obra Cultural Balear i la creació de l'Escola Municipal de Mallorquí de Manacor (1960-1980). *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 17, 237-258. <https://doi.org/10.2436/20.3009.01.80>
- Salvador, Carles (1951). *Gramàtica valenciana*. Lletres Valencianes.
- Sanchis Guarner, Manuel (1950). *Gramàtica valenciana*. Editorial Torre.
- Solà, Joan (1973). *Estudis de sintaxi catalana*. Edicions 62.
- Torras Oliveras, Eulàlia (2022). Llengua i cultura avui, de València al món. El Centre Carles Salvador. Entrevista a Isidre Crespo (coordinador 2005-2015) i Laia Trujillo (coordinadora 2015-actualitat). *Resercla. Revista de la Societat d'Ensenyament i Recerca del Català com a Llengua Estrangera*, 3, 102-111. <https://doi.org/10.31009/resercla.2022.09>
- Valor, Enric (1971). *Millorem el llenguatge*. Gorg.
- Valor, Enric (1973). *Curso medio de gramática catalana referida especialmente al País Valenciano*. Gorg.
- Valor, Enric (1977). *Curs mitjà de gramàtica catalana referida especialment al País Valencià*. Edicions Tres i Quatre.
- Zurriaga, Ferran (1968). L'ensenyament primari al País Valencià. *Serra d'Or*, 105, 70-74.